

**RAPPORTAGE VONDSTMELDING
HAMONT - NAPOLEONSMOLEN**

I. Verslaggever:

Geert Vynckier
Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
012 /260321
Geert.vynckier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie

tekeningen en plannen: André Detloff
Johan Van Laecke

veldwerkers: Michel Mulleners
Rudi Roosen
Joël Saeren
Jurgen Staff
Jos Wijnants

II. Identificatie

*Een beschrijving van locatie van de site, met de volgende elementen

Provincie(s): Limburg

Gemeente(n): Hamont-Achel

Deelgemeenten(n): Hamont

Coördinaten: Lambert 1972: X: 231750,30 Y: 216307,25

Kadastergegevens: Afdeling 1, sectie C, openbaar domein palend aan perceel 667 g en perceel 664 p

Adres: Dr.Mathijssenstraat

Toponiem(en): --

Naam van de site: Napoleonsmolen te Hamont - Dr.Mathijssensstraat (HA09MA)

Beschermde monument: MB 31/03/1982, dossiernr. DL 000235, objectnummer OL 001042 en 001043

Algemene beschrijving:

Hamont ligt in het noorden van de Limburgse Kempen. Het terrein waar de molen zich bevindt ligt ten oosten van de gemeente Hamont, op ca. 200m buiten de oude stadswallen. (Fig. 1 en Fig. 2). Het perceel ligt binnen de bebouwde zone en op kunstmatige gronden.

De vindplaats is opgenomen in de CAI nr. 51618 en de inventaris van het bouwkundig erfgoed.

III. Archeologische nota

* Datum van de melding van de vondst

Het Agentschap RO - Vlaanderen kreeg de vondstmelding op 18-05-2009. Het VIOE werd op 20-05-2009 op de hoogte gebracht. Op 26-05-2009 werd door het VIOE een eerste werkbezoek gebracht aan het terrein. Samen met de VMSW (Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen), de technische diensten van de gemeente Hamont-Achel, de aannemer (Schoemaco nv) en de molenaar Harrie Meeuwissen werd overeengekomen om de eerste registratie te verrichten op 24-26/06/2009. De graafmachine werd ter beschikking gesteld door de technische diensten van de stad en in de tweede fase door de aannemer. Wegens omstandigheden, het aankomende toeristische seizoen en het voorlopig stopzetten van de bouwactiviteiten, werd er een tweede registratie periode afgesproken. Dit zou gebeuren in september wanneer het zuidelijke deel rond de molen zou worden open gegraven. Uiteindelijk vond dit plaats op 15 en 22 september 2009 (Fig. 4, 5).

* Een summiere beschrijving van het onderzoek dat voorafgaand aan het onderzoek op de site werd uitgevoerd

Voorafgaand archeologisch onderzoek gebeurde op deze site niet. Alleen naar aanleiding van de restauratie van de molen in 1995-1997 had men vastgesteld dat er zich in het molenlichaam op ongeveer 1,3 meter hoogte een aantal uitsparingen zichtbaar waren, wellicht de intandingen van radiale muren.

*Korte geschiedenis van de molen

De stenen windmolen werd opgericht in 1804 door enkele rijke Teutenfamilies van de stad Hamont, daar in 1800 de houten windmolen van het naburige Achel verwoest werd door een stormwind. Het bouwjaar (AN XII - 1804) staat te lezen in een witgeschilderde baksteen die in het molenlichaam werd ingemetst (Fig. 3). Daar hij werd opgericht onder

het bewind van Napoleon wordt hij meestal de “Napoleonsmolen” genoemd. Het was de eerste stenen windmolen in Limburg, een bovenkruier en enige stellingmolen in de provincie. Het molenlichaam was in het begin lager en de eerste molen moet een grondzeiler zijn geweest al dan niet voorzien van een molenberg of houten stelling. Men vermoedde al dat er eerst rond de molen een ommuurde molenberg (vgl. de hierboven vermelde intandingen) zou gestaan hebben. De molen zou dus eerst het uitzicht gehad hebben van een lagere beltmolen.

In 1867 kwam de molen in handen terecht van de familie Mathijssen die de molen grondig liet verbouwen. Het oude conische lichaam van de molen werd verhoogd met een cilindrische verhoging. Onder de huidige kap bevindt zich een zandgevelsteen met het opschrift GLM – 1867. Tegelijkertijd werd er een bijgebouw aangezet dat dienst deed als stoomoliemolen waardoor de wieken in ieder geval verhoogd moesten worden (Fig. 4). Uiteindelijk werd de familie Van Bree eigenaar van de molen vandaar dat de molen in de volksmond ook wel de “molen Van Bree” genoemd wordt. De laatste molenaar van deze familie was Jaak Van Bree, eigenaar sinds 1951. Hij verwijderde de wieken in 1958 - het malen gebeurde toen met een elektrische installatie - en uiteindelijk verviel het bouwwerk en de molenactiviteit werd stopgezet in 1968 (Fig. 5). De molen werd winddicht gemaakt en er gebeurden enkele kleine herstellingen zodat de molen een tijdje dienst deed als drankgelegenheid onder de naam ‘Don Quichotte’. In 1982 werd de molen en de omgeving beschermd. Tussen 1995 en 1997 werd de molen grondig gerestaureerd en molentechnisch in orde gebracht zodat er sinds de officiële opening op 17 mei 1997 terug met de wind kan gemalen worden.

*Cartografie

Op de kaart van Ferraris (1777) staat de molen niet (Fig. 6) terwijl hij op het gereduceerd kadaster, Kaartblad Hamont nr. 69 uit 1848-1854, wel staat aangeduid (Fig. 7).

*De archeologische beschrijving van de site en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden: methodiek van het onderzoek en de resultaten

Bij wegeniswerken in de buurt van de beschermde Napoleonsmolen te Hamont naar aanleiding van een nieuwe verkaveling met sociale woningen waarbij door de Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen nv ook de omgeving van de molen werd aangepast (Fig. 8) kwamen zware muurfunderingen aan het licht. Deze flankerden de poort die toegang geeft tot de onderste ruimte van de molen. Bij het eerste bezoek werd vastgesteld dat deze funderingen waren opgebouwd uit bakstenen in verband gemetst met witte kalkmortel. Beide waren in het vlak L-vormig (Fig. 9). Bij het opkuisen van deze funderingen en het verder kijken naar de al uitgegraven delen rond de molen werd er snel vastgesteld dat er zich nog meer funderingen rond de molen bevonden (Fig. 10).

In samenspraak met de VMSW, de stadsdiensten, de aannemer, de molenaar en het VIOE werd al gauw besloten om de volledig uitgegraven wegkoffer verder uit te graven met een graafmachine met platte bak, maar deze keer onder begeleiding van een archeoloog van het VIOE (Fig. 11). In een tweede fase na de zomer werd het zuidelijke deel van de nieuwe bestrating uitgegraven (Fig. 12). De vlakken van de werkput en muurfragmenten werden in de werkput met truweel en borstel opgepoetst, daarna gefotografeerd en ingetekend.

Het afgraven van de werkput beperkte zich tot de diepte waarop de fundering van de bestrating zou worden aangelegd ongeveer 40cm onder de dorpel van de poort van de molen. Hierdoor bleven de bakstenen funderingen bewaard en waren ze toch voldoende zichtbaar om ze te registreren. In totaal werden er 17 sporen ingetekend (Fig. 13), waaronder twee bakstenen muurfunderingen (Fig. 13: S1 en S2 ; Fig. 14 en 15), die de poort flankerden, en vijf bakstenen pijlerfunderingen (Fig. 13: S3, S4, S5, S12 en S16 ; Fig. 16), die op regelmatige afstand van elkaar werden aangelegd en breder uitlopen

naargelang ze zich verder van de molenwand verwijderden. Twee ervan waren zo goed als volledig bewaard, de drie andere waren bij het uitgraven van de wegkoffer deels vernield (Fig. 17). Twee pijlerfunderingen waren slechts als uitbraakspoor herkenbaar (Fig. 13: S6 en S13). Op de plaats waar er zich nog een achtste moest bevinden, hadden recente uitgravingen het terrein verstoord (Fig. 13: S14-15).

Naast deze funderingen werden er een paar andere sporen herkend in het werkvlak. Er werden een viertal vierkante (paal)sporen aangetroffen met een roodbruine, houtskoolrijke vulling en zeer kleine fragmenten baksteen (Fig. 13: S17, S8 en S9). Ten oosten van spoor 2 werd een kuil aangetroffen met een vulling van baksteengruis en grote brokken baksteen. Het lijkt erop dat er hierin restanten van de afbraak van de muur werden gestort (Fig. 13: S11). Helemaal ten noorden van de molen werd nog een cirkelvormige waterput blootgelegd. Deze was minstens twee meter diep en bevatte nog water (Fig. 13; S17 en Fig. 19). Het lichaam van de waterput was opgebouwd uit bakstenen en een witte kalkrijke mortel. Na de laatste rij bakstenen van de cilinder werden minstens vier concentrische cirkels opgemetst met radiaal geplaatste bakstenen zodat de waterput bovenaan bijna volledig toe was.

Deze registratie heeft bijgedragen tot de vervollediging van de bouwgeschiedenis van de 'Napoleonsmolen'. De molen die in 1804 werd gebouwd en in 1867 verbouwd kende blijkbaar in het begin van zijn gebruik een ander uitzicht. Als men de molen in zijn huidige vorm bekijkt was het duidelijk dat er verbouwingen hadden plaats gevonden. De verhoging van het molenlichaam bovenaan, de duidelijke sporen in de molenwand - die zelfs met de restauratie werden behouden (Fig. 20) - en de in onbruik geraakte deels dichtgemetste deuropeningen (Fig. 21 en 22) laten duidelijk zien dat de wieken in het begin lager stonden en niet van op het huidige platform werden bediend maar van op een lager gelegen houten stelling of een molenberg. Door de registratie is het zeer duidelijk dat er in het begin van het gebruik van de molen iets rond de molen moet hebben gestaan. De brede muren aan de ingang en de zware funderingen, straalsgewijs en op gelijke afstand van elkaar geplaatst, wijzen op een zware constructie (Fig. 23). De duidelijke uitsparingen in het molenlichaam, steeds recht tegenover de zware funderingen, laten vermoeden dat deze met elkaar verbonden waren. Zware bogen verbonden waarschijnlijk het molenlichaam met een constructie rond de molen. Deze constructie heeft - de opgraving heeft geen uitgebroken muurfunderingen opgeleverd tussen de pijlers- voor zover we konden vaststellen geen muren gekend tussen de pijlers. Drie interpretatie zijn mogelijk: ofwel werden de bogen tussen de pijlers en het molenlichaam bedekt met een houten vloer, ofwel hielden deze bogen een grondophoging samen om zo de molenwieken te kunnen bedienen, ofwel was er een volledige stenen belt aanwezig. Wat de eerste mogelijkheid betreft lijken de bakstenen funderingen en de zware muren aan de ingang van de molen te zwaar om een houten vloer te ondersteunen. De tweede mogelijkheid lijkt ons de meest waarschijnlijke. De zware muren aan de ingang houden de opgehoogde grond tegen en op die wijze de toegang vrij voor de aanvoer van de karren met graan. De zware steunberen zouden dan zorgen voor de stevigheid van de molenberg. We zitten hier volop in zandgebied en aldus werd de zandige molenberg stabiel. Voorbeelden hiervan zijn de Gerardsmolen te Wippelgem (Fig. 24) , de Klepmolen te Balegem - Oost-Vlaanderen (Fig.25) en de Leonardusmolen te Maasbracht - Nederlands Limburg (Fig. 26). Een derde mogelijkheid zou toch een volledige stenen belt veronderstellen. De muren tussen de pijlers zouden dan echter geen sporen hebben nagelaten in de bodem. Een voorbeeld hiervan vinden we terug in de Molen der Zeven Wegen in Denderwindeke - Oost-Vlaanderen (Fig. 27).

Hoe de molen er in het begin uitzag kunnen we niet met zekerheid zeggen. Wel is het nu heel duidelijk dat de molen er anders uitzag in het begin van zijn bestaan en we zijn er nu zeker van dat de molen eerst een beltmolen moet zijn geweest.

De kleine ingreep rond deze beschermde molen heeft uiteindelijk toch veel nieuwe informatie opgeleverd. In samenspraak met het gemeentebestuur, de bouwheer, de

aannemer en de molenaar werd overeengekomen om de nieuwe inzichten aan de bezoeker mee te geven. Zo werd de nieuwe bestrating rond de molen volledig aangepast aan de archeologische sporen (Fig. 28) en werden de boordstenen rond de molen meer naar buiten geplaatst (Fig. 29 en 30). Zo zal de plaats van de pijlers en de twee muren aan de ingang in de nieuwe bestrating binnen deze boordstenen kunnen worden aangegeven met een andere kleur van klinkers. Een eventueel infopaneel en bijkomende tekst zullen de bezoeker de nieuw inzichten meedelen.

IV. Bibliografie

KAARTEN:

- Ferrariskaart 1771-1778, kaart 185.
- Nationaal Geografisch Instituut (NGI), Gereduceerd Kadaster, 1848-1854, schaal 1:20000, Kaartblad Hamont.

TEKSTEN:

- Afdeling ROHM Limburg, Cel Monumenten en Landschappen, dossier nrs. 228, 235. Napoleonsmolen is weer maalvaardig, *Een verhaal over water en wind* 9, 31, 1997, 9-10.

-BROEK H. VAN DE 1972: De Napoleonsmolen of de windmolen – AN XII – 1804 – te Hamont, *Limburg* 51, 193-216.

- PAUWELS D. 2005: *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Limburg, Arrondissement Maaseik, Kanton Neerpelt*, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 19N2, Brussel - Turnhout.

-VISSERS P. 1992, *Langs Vlaamse wegen - Hamont-Achel*, Brussel-Hamont-Achel-Antwerpen, 11.

WEBSITES:

- <http://cai.erfgoed.net>
- <http://www.hamontachel.com>
- <http://inventaris.vioe.be>
- <http://levendemolens.be>
- <http://www.molenechos.org>
- <http://nl.wikipedia.org>

V. Trefwoorden

Industrie – molen – windmolen – 19de eeuw

VI. Kaarten

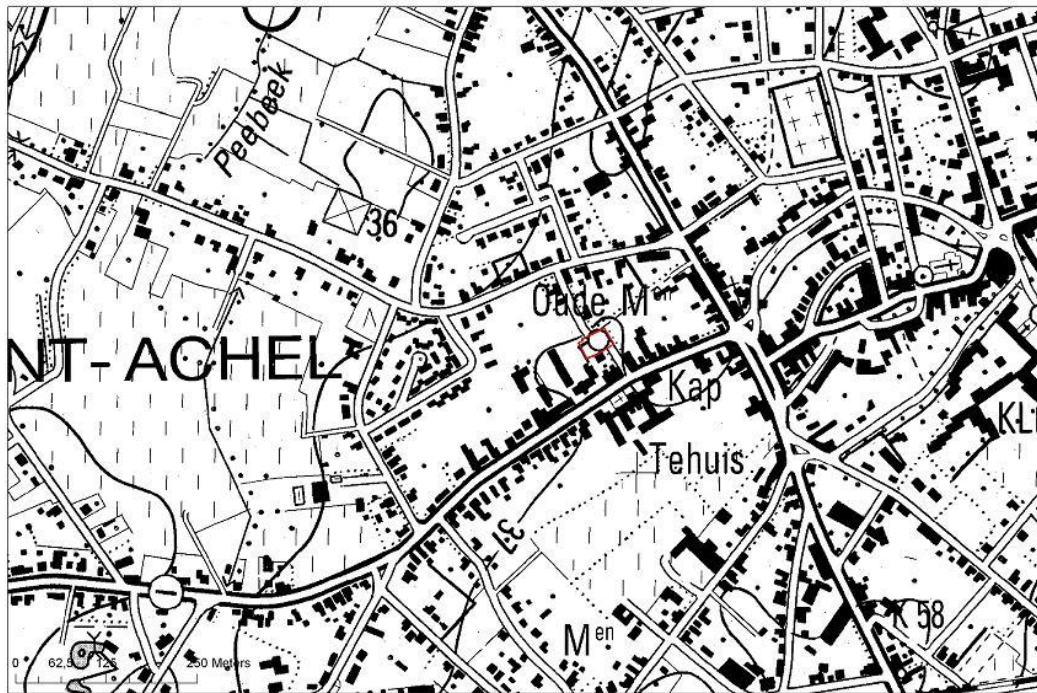

Fig. 1: Topografische kaart met aanduiding van de vindplaats in het rood.

Fig. 2: Kadastrale kaart met aanduiding van de vindplaats in het rood.

VII. Foto's

Fig. 3: Witbeschilderde bakstenen met de inscriptie: AN XII -1804.

Fig. 4: Kijk op de nieuwe bijgebouwen naast de molen (huidige toestand).

Fig. 5: Toestand van de molen na het stopzetten van molenactiviteit en voor de restauratie.

Fig. 6: Hamont op de kaart van Ferraris, 1777.

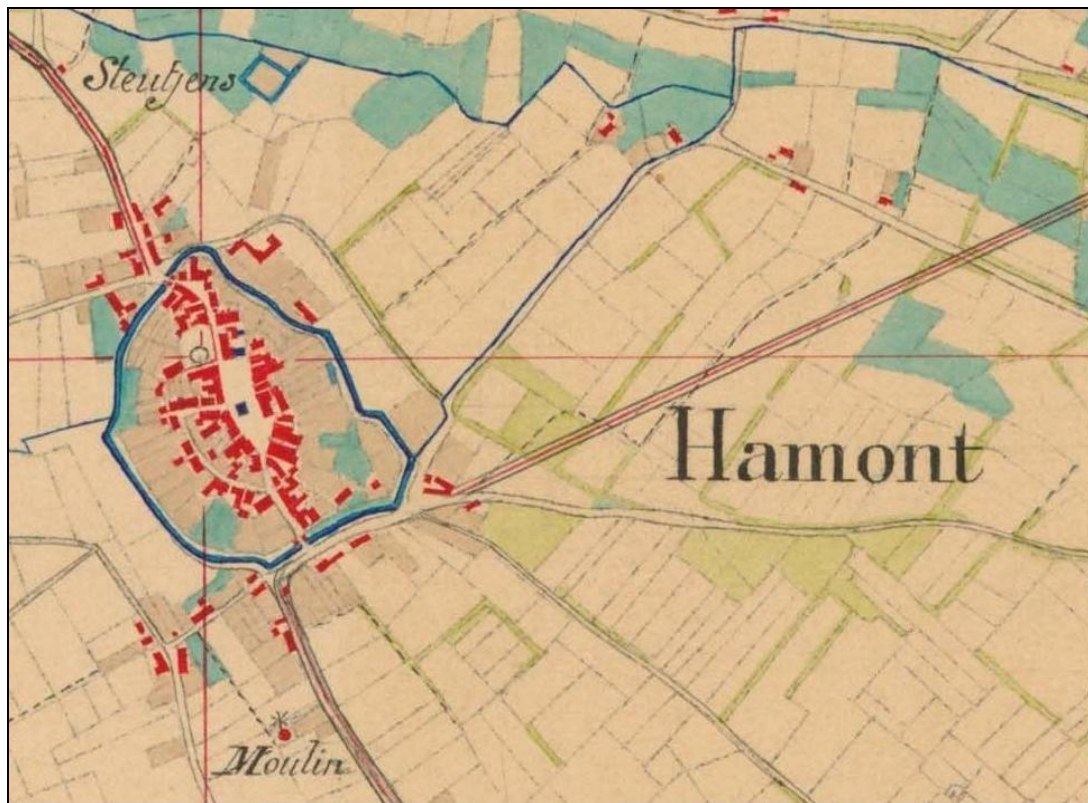

Fig.7: Geredeuceerd Kadaster, 1848-1854, schaal 1:20000, Kaartblad Hamont, Nationaal Geografisch Instituut (NGI) (copyright NGI).

Fig.8: Kijk op de wegeniswerken rond de molen bij het eerste bezoek.

Fig.9: L-vormige muurfundering in baksteen aan de zuidzijde van de ingangspoort.

Fig.10: Bijkomende funderingen in baksteen na het gedeeltelijk opkuisen van de wegkoffer.

Fig.11: Kijk op de eerste tussenkomst van het VIOE op 24-06-2009.

Fig. 12: Beeld van de werkzaamheden van het VIOE op 15-09-2009.

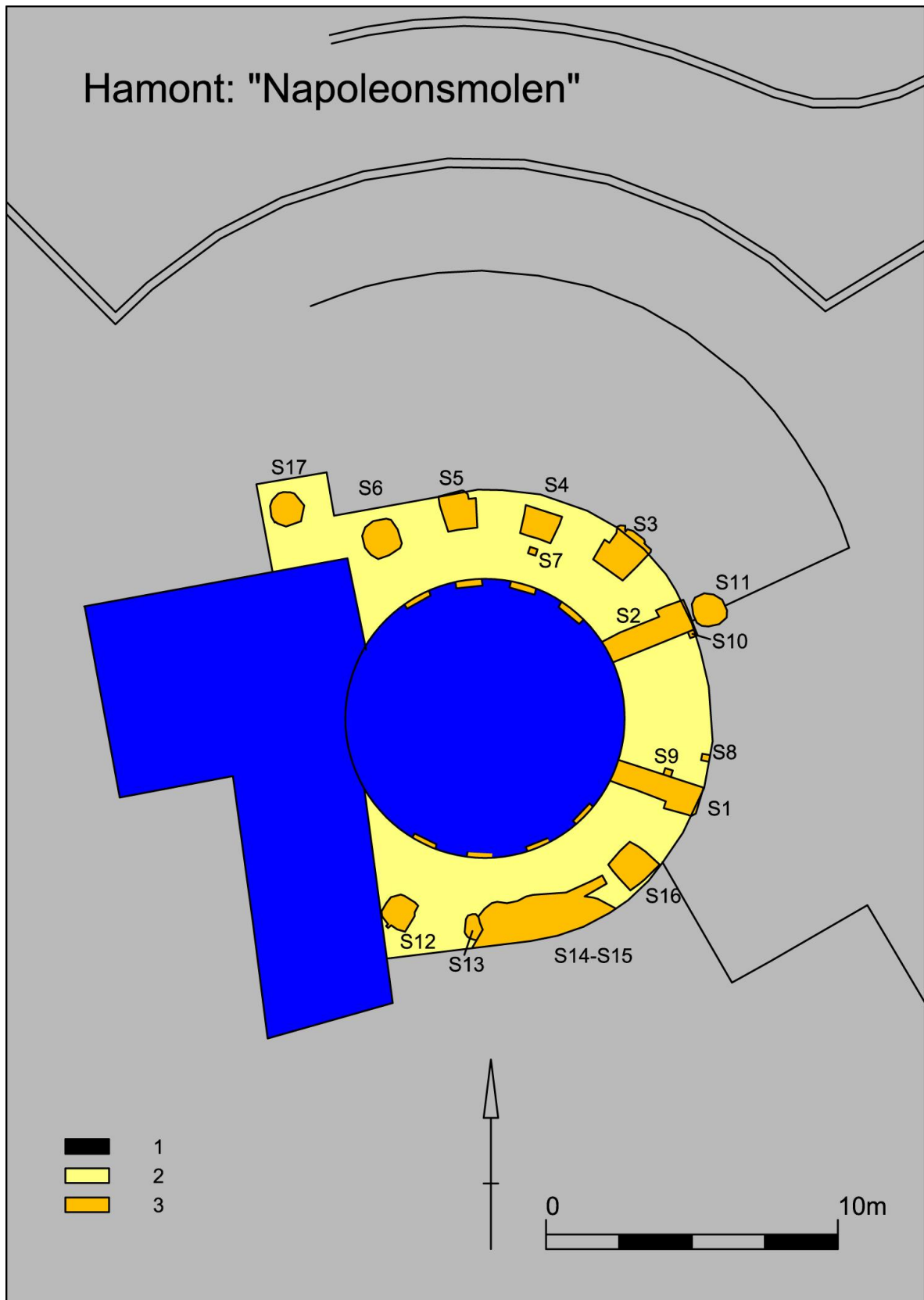

Fig. 13: Sporenplan.
 1: molenlichaam en bijgebouw. 2: werkput. 3: sporen (de oranje strepen in de molenwand zijn de plaatsen waar de intandingen zichtbaar zijn).

Fig. 14: Zuidelijke muurfundering naast de poort (spoor 1).

Fig. 15: Noordelijke muurfundering naast de poort (spoor 2).

Fig. 16: Drie pijlerfunderingen (sporen 5, 4 en 3).

Fig. 17: Detailfoto van een pijlerfundering (spoor 4).

Fig. 18: Uitbraakspoor van een pijlerfundering (spoor 6).

Fig. 19: Waterput in baksteen (spoor 17).

Fig. 20: Pijlerfundering (spoor 3) met de aansluitende intanding in het molenlichaam.

Fig. 21: Zicht op een vorige deur die nu dienst doet als raam en gedeeltelijk dicht gemetst is.

Fig. 22: Dezelfde dichtgemetste deur aan de binnenzijde van de molen.

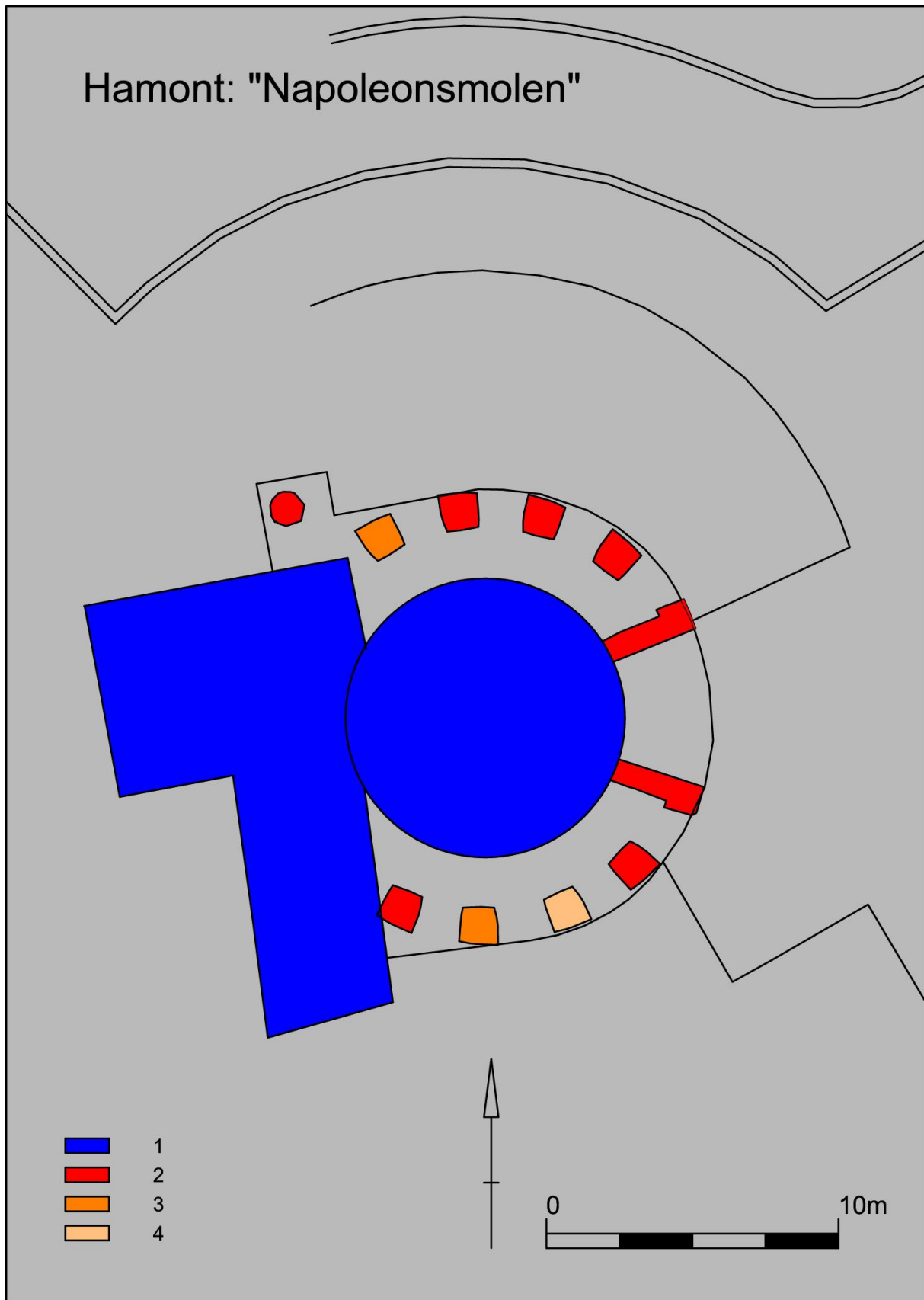

Fig. 23: Reconstructieplan van de muren en pijlers.
 1: molenlichaam en bijgebouw. 2: bewaarde pijlerfunderingen. 3: pijlerfunderingen bewaard als uitbraakspoor. 4: veronderstelde pijler.

Fig. 24: de Gerardsmolen te Wippelgem.

Fig. 26: De Leonardusmolen te Maasbracht (Nederland).

Fig. 25: De Klepmolen te Balegem.

Fig. 27: De Molen der Zeven Wegen te Denderwindeke.

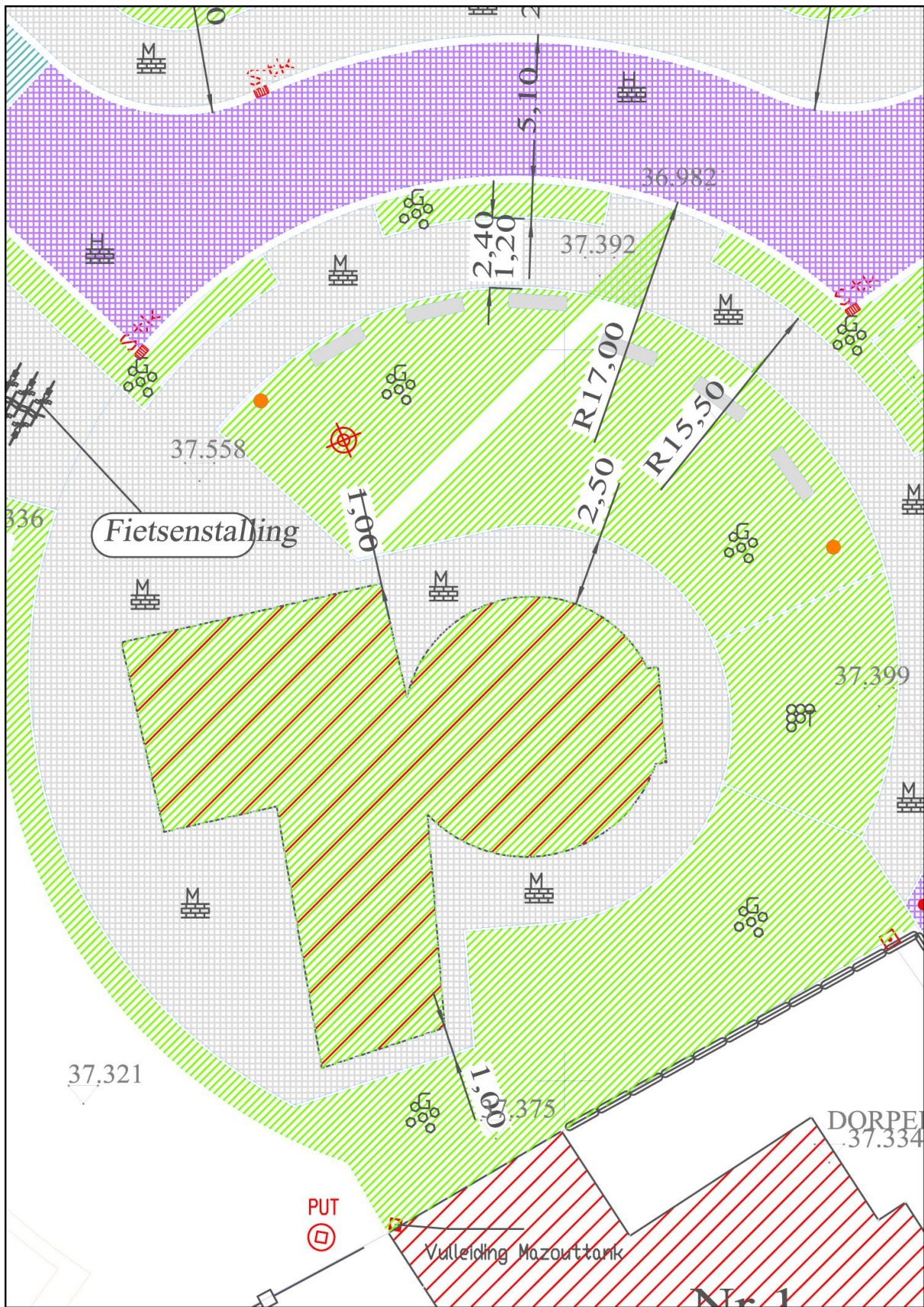

Fig. 28: het aangepaste wegen- en vernieuwingsplan.

Fig. 29: Aanleggen van de borduurstenen rond de funderingspijlers.

Fig. 30: De borduurstenen netjes geplaatst rond de funderingspijlers.

Fig. 28: De Napoleonsmolen te Hamont na 1867...

Fig. 30: ... en op 24 juni 2009.